

KOMLÓSI LÁSZLÓ

A beszédaktus-elmélet és
irodalomelméleti alkalmazhatósága

A beszédaktus-elmélet a nyelvről és a beszédről alkotott elképzelések egyik irányát fedi, nyelvelméleti igényre tart számot. Az elmélet nem tekint régi multra vissza, azonban a hatvanas és hetvenes években bizonyos nyelvészeti, nyelvfilozófiai, irodalomelméleti, interakciós-szociológiai vizsgálódások központjába került.

A beszédaktus-elmélet a nyelvműködést, a nyelvi kommunikációt egy általános érvényű cselekvéseméleti keretben próbálja kifejteni. Előtérbe kerül a nyelv pragmatikai oldalának vizsgálata.

Ludwig Wittgenstein 'késői filozófiájára' kell gondolnunk, amikor is a filozófus fő törekvése az volt, hogy új lingvisztikai módszert dolgozzon ki a filozófiai problémák megoldására. Mivel észrevette, hogy az értelmes kijelentésekben a szavak kombinációi olyan korlátokba ütköznek, amelyek a szintaktikai szabályokból nem következnek, áttért a jelentés kontextuális elméletére, azaz elismerte a nyelv alkalmazási formáinak sokféleségét. Alapgondolata az, hogy az emberek tevékenységük során a nyelv segítségével érintkeznek egymással. A nyelv tehát magának a világnak alkotó része, a "társadalmi élet formája". A nyelvi tevékenység elválaszthatatlanul összekapcsolódik a tevékenység más formáival és arra törekszik, hogy konkrét céloknak feleljen meg, konkrét körülmények között. /Wittgenstein 1967./ Wittgenstein nyelvfilozófiai megállapításai, éles problémalátása és problémafelvetései termékenyítően hatottak a későbbi nyelvkommunikációs vizsgálódások ama változataira, amelyek a nyelvhasználat szabályszerűségeire, logikai feltételeire fordították figyelmüket.

Mindenekelőtt a konverzáció logikai feltételeinek meghatározására tett kísérletek tűnnek a legérdekesebbeknek /Grice, Gordon, G.Lakoff, stb./. A konverzáció a konvencionálisan kialakult szemtől szembeni nyelvi interakció megnevezése. A konverzáció folyamán jelentkező nyelvi megnyilvánulások jelentéseinek az intenciók logikai szerkezetének elemzése útján nyert meghatározhatósága Paul Grice nevéhez fűződik. /Grice 1957./ Grice az

intenciók komplex rendszerét adja meg ahhoz, hogy megérthessük a beszélőnek nyelvi megnyilvánulása által nem magától értetődően hordozott jelentését. A beszélő /S/ szándékoit módon közvetít valamilyen jelentést azáltal, hogy egy x nyelvi megnyilvánulást hallat, akkor, ha S-nek szándéka $/i_1/$, hogy egy bizonyos r választ hozzon létre a hallgatóban /A/ az x nyelvi megnyilvánulás által és ugyanakkor S szándékolja $/i_2/$, hogy A észrevegye az $/i_1/$ szándékot, valamint S szándékolja azt $/i_3/$, hogy az A részéről történő $/i_1/$ szándék észrevétele úgy funkcionáljon, hogy az A r válaszában indítója és oka legyen, vagy legalábbis részben legyen az. Ennek a definíciónak nagyon fontos jellemzője az, hogy az r válasz biztosítását úgy szándékozik S elérni, hogy az egy másik /és mindig kognitív/ hatás biztosításának közvetítésével jöjjön létre: pontosabban, S ama szándékának felismerésével, hogy az r választ az akarja biztosítani. P.F.Strawson a kommunikációs aktus sikerességéhez még egy minimálisan szükséges beszélő-szándékot tart indokoltnak /Strawson 1964/. Szerinte a negyedik fajta szándék az, $/i_4/$, amikor S szándékolja, hogy A észrevegye az ő $/i_2/$ szándékát. Másszóval szükséges, hogy S megpróbálja /szándékozni/ A értésére adni, hogy ő nem csak azt szándékozta, hogy A felismerje S ama szándékát, hogy rávegye A-t, hogy azt gondolja, hogy p, hanem azt is kell szándékoznia, hogy A felismerje S ama szándékát, hogy rá akarja venni A-t arra, hogy felismerje azon szándékát, hogy rávegye A-t, hogy azt gondolja, hogy p. Ez a definíció egy kommunikációs aktus analitikus leírása. Meglehetősen bonyolultnak tűnik ez a leírás, de mindenképpen szükséges ahhoz, hogy megértsünk egy sokkal nagyobb horderejű és általánosabb érvényű elgondolást. Grice alapmunkája /Grice 1957./ a konverzációs implikálás logikai feltételeit veszi számba. A beszédaktusok működésének megértéséhez elengedhetetlen, hogy megvilágítsuk a nyelvi megnyilvánulás természetéből fakadó azon különbségtételt, hogy a megnyilvánulással mit mondunk és hogy azzal ugyanakkor mit implikálunk.

Néhány esetben a használt szavak konvencionális jelentése meghatározza, hogy mi az adott implikálás, amellet, természetesen, hogy egyben segít meghatározni azt is, hogy mit mond a mondat. Vannak azonban nem konvencionális implikálások is, ezeknek egyik alosztályát alkotják a konverzációs implikálások. Lássuk példákat a fentemlitettekre.

a. X szorgalmas és ezért jómódu.

b. X gebines lett egy kocsmában, de még nem büntették meg. Nyilvánvaló, hogy az a. esetben a szavak jelentéséből következik, hogy X jómódúsága a beszélő szerint szorgalmasságának következménye. De ha azt mondom

c. X szorgalmas.

és ez után azt mondom

d. X jómódu

nem állítom, hogy azt akartam mondani, hogy a szorgalmasságából következik jómódúsága, habár nyilvánvalóan jeleztem és ezáltal implikáltam azt, hogy ez így van. Ha ez a következmény mégsem felelne meg az igazságnak, akkor azt mondhatnám, hogy a mondat hamis az a. esetben. Tehát az a. eset egy konvencionális implikálás. Vizsgáljuk meg a b. esetet. Ebben az esetben szükségtelen rákérdezni, hogy a beszélő mit akart azzal mondani, hogy még nem büntették meg X-et, hiszen a kontextusból előre világos, hogy valami olyanra gondolt a beszélő, hogy X olyan ember, aki enged a munkahelyi körülmények csábításának és vizezi a kimért italokat. Nyilvánvaló, hogy amit a beszélő implikált vagy közölni akart, teljesen más, mint az, amit egyszerűen mondott, azaz, hogy X-et még nem büntették meg. A b. eset egy konverzációs implikálás.

A konverzációs implikálások lényeges kapcsolatban vannak bizonyos általános beszédfolyamat jegyekkel. Ezek a jegyek egy általános elvhez vezetnek el, amelyet Grice KOOPERÁCIÓS ELV-nek /KE/ nevez.

Beszédfolyamataink lépései véégeredményben kooperációs erőfeszítések. Minden résztvevő felismer bennük egy közös célt, vagy célrendszert, vagy legalább egy közösen elfogadott irányt. Ez a cél vagy irány már a beszéd elején megjelenhet/ pl. egy beszélgetést indító javaslat formájában/, de kialakulhat a beszéd folyamat későbbi szakaszaiban is. Ez a cél vagy irány lehet nyílt és lehet egészen látens. Az egyik általános elv, amelyet a résztvevőknek észben kell tartaniuk, így hangzik: a beszédhez való hozzájárulásokat úgy formáld, ahogyan azt a beszélgetés adott pontján az egész beszélgetés közösen elfogadott célja vagy iránya megköveteli. A KE mellett Grice négy kategóriát állapít meg, amelyekhez még bizonyos specifikus maximák járulnak.

KVANTITAS: a szolgáltatandó információ mennyiségére vonatkozik.

- Maximák: i. A beszédhozzájárulásod legyen olyan informatív, mint amennyire ez szükséges / a beszéd folyamat céljaiak megfelelően/.
ii. A beszédhozzájárulásod ne legyen informatívabb annál, mint amennyire szükséges.

KVALITÁS:

Supermaxima: A beszédhozzájárulásod legyen igaz.

- Maximák: i. Ne mondj olyat, amiről úgy véled, hogy hamis.
ii. Ne mondj olyat, amiről nincs kellő mennyiségű bizonyítékod.

RELÁCIÓ:

Maxima: Légy releváns.

MÓD: /hogyan mondjuk azt, amit mondunk/

Supermaxima: Légy szabatos.

- Maximák: i. Kerüld a zavaros kifejezést.
ii. Kerüld a kétértelműséget.
iii. Légy rövid /kerüld a felesleges kitérőket./
iiii. Legyen rendezett a mondandód.

Ezek a kategóriák a nyelvi viselkedésmintákra vonatkoznak, de megvannak a megfelelőik a nem-nyelvi interakciók területén is. Grice ugyanis a nyelvet és méginkább a beszédet a céltudatos, valóban racionális emberi viselkedések egyik válfajának tekinti.

A maximákat meg lehet sérteni. Van olyan eset, hogy a partner megsért egy maximát, de mégsem utal semmi arra, hogy nem cselekedne a KE szerint. Éppen az ilyen szituáció ad lehetőséget a konverzációnak implikálásra. A konverzációnak implikálás sikerének feltétele, hogy azt a beszédpartner "kidolgozza" tehát tőle, egyfajta megfejtő szellemi tevékenységet várunk el. Grice a következőképpen adja meg a konverzációnak implikálás kidolgozásának lehetséges általános mintáját: Legyen B a beszédpartner, A pedig az implikáló személy. Az implikálás után B gondolatai: 'A azt mondta, hogy p; nincs okom arra, hogy feltételezzem, hogy A nem veszi figyelembe a maximákat, vagy legalábbis a KE-t; A ezt nem teheti máskülönben, csak ha azt gondolta, hogy q; A tudja, /és tudja, hogy én tudom, hogy ő tudja/ hogy én látom, hogy következményként szükségképpen az a feltevés adódik, hogy meggátoljon engem abban, hogy azt gondoljam, hogy q; A intendálja vagy legalábbis megengedi, hogy én azt gondoljam, hogy q; ezáltal A implikálta, hogy q.'

A beszéd folyamat általános logikai feltételeinek vizsgálata mellett nagy figyelmet fordítottak annak vizsgálatára, hogy a beszéd folyamat hogyan is szerveződik, milyen fajta beszédaktusok léteznek és melyek sikeres használatuk pragmatikai feltételei. J. L. Austin tette fel legeredetibb módon a kérdést: Hogyan is cselekszünk a szavak segítségével? /Austin 1962./ Azóta a problémák széles köre merült fel azzal kapcsolatban. Milyen nyelvi cselekvéseket különböztetünk meg? Mi a nyelvi viselkedés szerepe a kommunikációs rendszer, a társas viselkedés és általában véve a társadalmi gyakorlat alaposabb megértésében? Milyen szavakat kell használnunk, hogy bizonyos fajta

nyelvi cselekvéseket hozunk létre ? Az ilyen és hasonló jellegű kérdésekből látszik, hogy a nyelv természetének eme megközelítésénél két alapvető kutatási irány, /a/ a nyelv belső sajátosságainak, szerkezetének, jelentésrendszerének és /b/ a társas kapcsolatok, az interakciós folyamatok szabályszerűségeinek integrációjából származó elmélet hozhat előrevivő eredményeket. Az integrált elméletben nem lehet és nem is cél /a/ és /b/ szempontjainak elkülönítése, hiszen gondolkunk csak arra, hogy a beszédhelyzetben vagy konverzáción elemzésben mindkét oldal szempontjait egyidőben kell szem előtt tartani. Itt találkozhatnak nyelvészek, filozófusok, logikusok nyelvpszichológusok és szociológusok egy közös területen.

Austin kísérletet tett a nyelvhasználat általános elméletének megragadására és így a beszédaktus három szintjét különböztette meg:

/i/ meghatározott referenciájú szavak kiejtése,

/ii/ a nyelv meghatározott szándékkal, nyilvánvaló céllal történő használata, pl. ígérni, parancsolni stb,

/iii/ egy cél elérése a nyelv segítségével, pl. lázítani, megnyugtatni, stb..

A három szintet /i/ lokuciós-aktusnak, /ii/ illokuciós-aktusnak és /iii/ perlokuciós-aktusnak nevezte el /Austin 1962/.

A nyelvhasználat ezek szerint alapvetően egy lokuciós-aktuson nyugszik. Az, hogy mit mondunk, milyen értelmet, jelentést közvetítünk beszédünkkel, az illokuciós-aktusból derül ki. Így tehát láthatjuk, hogy a nyelvi megnyilvánulás összetevő elemei /a szavak/ nem hordozhatják jelentésükkel egyszerűen a megnyilvánulás kommunikatív céljának megfelelő értelmet. Ezért különböztetünk meg propozicionális tartalmat és illokuciós erőt a nyelvi megnyilvánulásokban. Számunkra, legtöbbször a beszélő megnyilvánulásának illokuciós ereje hordoz információ értéket.

Gyakran csak a beszédhelyzet körülményeiből lehet megállapítani,

hogv milyen illokuciós aktus az értelmezendő. Az "Ennek még lesz folytatása" kijelentés többféle illokuciós aktus kifejezésére szolgálhat, így lehet megállapítás, lehet figyelmeztetés, fenyegetés, ígéret.

Vannak azonban bizonyos performativ igék, amelyekkel egyértelműen kifejezhetjük, mely beszédaktust alkalmazzuk. Ilyen esetekben explicit performativ megnyilvánulásokról beszélünk, pl. ígérem neked, figyelmeztetek, etc.

Austin elapvetően azokat a tiszta formákat vizsgálta, amelyeket azzal jellemezhetünk, hogy velük kizárólag csak egyfajta aktust hozunk létre és nem beszélünk ugyanakkor valami másról is. Ilyenek a nyelvi köszöntések, köszönetnyilvánítások, bocsánatkérések, stb. A tiszta formáknak kettős a szerepe: azért használjuk őket, hogy létrehozzák azt a fajta aktust, amelyet egyben jelölni is hivatottak. Ha valaki ezt mondja "Bocsánat", ezzel a lokuciós aktussal jelöli, hogy a bocsánatkérés illokucióját akarja létrehozni. Eme illokuciós aktus létrehozását éppen az adott szó /szavak kiejtésével érheti el.
/Stegmüller 1975./

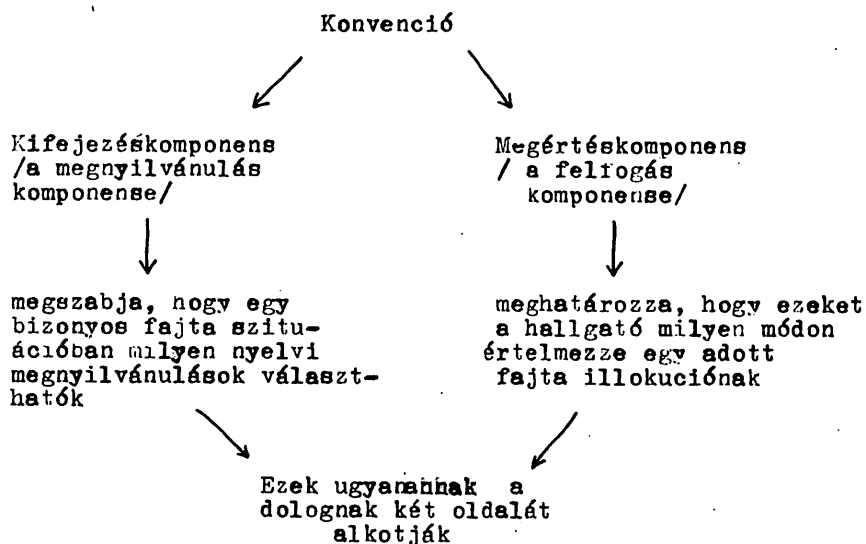
Az illokució lehet explicit és implicit. Az explicit változatnak, a performativ igéknek dezambiguáló szerepük van a nem deskriptív többértelműségek esetében. Ha az illokució implicit, akkor is van rá mód, hogy eldöntsük, mely illokuciós erőt kell értenünk az adott esetben. Az illokució erőt megjelölő eszközök /illocutionary force indicating devices/ a következők lehetnek 12:

a nyelvtani módok,
explicit performativ igék,
mondatintonáció,
partikulák a mondatban.

/Wunderlich 1976/

Ezen a ponton ki kell térnem a beszédaktus-elmélet azon területére, ahol az interakciós tevékenység két oldala, a beszélő és a beszédpartner státusza, a beszédhelyzetben elfoglalt helye áll a vizsgálat középpontjában. A beszéd funkcionális megközelítése valamelyest más helyre teszi a beszédhely-

zet szereplőit, mint a hagyományos leíró nyelvészet. A nyelv szabályok által működtetett jelrendszer, szabályok segítségével kötött konvenciókon alapulva hozhatók működésbe a meglévő nyelvi elemek és e szabályok működésükben nyernek jelentést. A beszédaktus-elmélet a beszédszereplőkre vonatkozó megállapításait talán Stegmüller fejti ki a legvilágosabban /Stegmüller 1965./

A nyelvi együttesben a beszélő és a hallgató az összes /lehetséges/ fajta cselekvésmegnyilvánulásnak potenciónálsan aktív és egyúttal potenciónálsan passzív használója. Ezért a szociális /társas/ játékszabályoknak, amelyek bizonyos illokúciós aktusokkal bizonyos illokúciós aktusokat hoznak létre, mind a két fél számára azonosnak kell lenniük.

Tekintsük most át röviden az illokúciós aktusok taxonómiájának kidolgozására irányuló kísérleteket. Ebben a vonatkozásban kiemelkedik J.R.Searle-nek az illokúciós aktusokról adott elemzése, amely nem csak a beszédaktus-elmélet, hanem a természetes nyelv egész filozófiája szempontjából igen jelentősnek mondható.

"A nyelvelmélet a cselekvésemélet része, egyszerűen azért, mert a beszéd szabályok által irányított viselkedés"/Searle 1969/. Ehhez kapcsolódik a kifejezhetőség elve, amely szerint "bármit, amit ki akarunk fejezni, ki is tudjuk mondani".

Searle világos elemzését adja a beszédaktusok logikai szerkezetének. Elemzésében először megállapítja az ígérés aktusára sajátosan jellemző logikai feltételeket, majd ezen feltételek alapján felvázolja az ígérésre vonatkozó illokuciós erőt megjelölő eszközök alkalmazásában megmutatkozó szemantikai szabályokat. A szemantikai szabályok csoportosítása a következő felosztást eredményezi:

a proposíciós tartalomra vonatkozó szabály,

előkészítő szabályok,

összintései szabályok,

az illokució lényegére vonatkozó szabályok.

Az illokuciós aktusok típusainak meghatározása ezen szabályok alapján végezhető el.

Nézzünk egy példát különböző illokuciós típusok összehasonlítására, amelyből kitűnik, miben különbözik két illokució egymástól.

	kérés	tanács
szabály típusok	prop. H. jövőbeni A cselekvése tart.	H jövőbeni A cselekvése
	előké- 1. H képes megtenni A-t. szitő B azt hiszi, hogy H képes megtenni A-t.	1. B-nek van véleménye arra, hogy azt higgye, H számára A hasznos lesz.
	2. Nem magától értetődő sem B, sem H számára hogy H megteszi A-t a saját indíttatásából az események normális lefolyásában .B akarja, hogy H megtegye A-t.	2. Nem magától értetődő sem B, sem H számára, hogy H megteszi A-t az események normális lefolyásában.
	összinte- ségi	A-t az események normális lefolyásában.
	lényegi A véghezvitelére össz- tűnő kísérletnek minősül.	B hiszi, hogy A hasznos lesz H számára

ahol 'B' a beszélő és 'H' a hallgató.

Arra vonatkozó kötelezettségvállalásnak minősül, hogy A H-nak legjobb érdekében áll.

Az illokuciós aktusok taxonomiája szemantikai alapon nyugszik /vö. Searle 1976. Fraser 1975, Wunderlich 1976, stb./, amennyiben az osztályozásnál a performatívák szemantikai vonatkozásai a döntőek. Fraser különbséget tesz általánosan használt performatívák és ceremóniális performatívák között. Felosztásának alapja a használat, az az előfordulás. Wunderlich viszont az interakciós feltételeket választja osztályozása alapjául és megkülönböztet iniciatív és reaktív illokuciós aktusokat. Az előbbi arra szolgál, hogy egy cselekvés-szekvenciát megnyisson, míg az utóbbi funkciója egy adott cselekvés-szekvencia bezárása. Ezen túlmenően figyelemreméltó szintetizáló törekvést figyelhetünk meg Wunderlichnél a beszédaktusok interpretációs szintjeinek vonatkozásában /Wunderlich 1976./. A szintaxis szintjén a formafunkciók helyezkednek el, a szemantika szintjén értelmezhetők a jelentésfunkciók /pozícionális tartalom, illokuciós típusok/, az institucionális pragmatika szintjén jelentkeznek az értelmi funkciók /azaz az illokuciók interakciós feltételeinek, valamint a pozíciótipusoknak az értelmezése/, a situációs pragmatika szintjén jelentkeznek az értelmi-funkciók /,tehát amíg az előző pragmatikai szint olyan cselekvésrendszerrel foglalkozott, amelynek alapja konvenció, elvárás, társadalmi méretű normák, addig itt egyéni, csak egy adott beszédssituációban érvényes értelmi-funkcióról van szó/, majd végül létezik a performancia szintje, ahol a vélemény-funkciók kapnak helyet /ide tartoznak a motivációrendszerek, a véleményrendszerek, az individuális nézőpontok/. Wunderlich rendszerre nagyon alaposnak és kézzel foghatónak tűnik. Jelentőségéből mit sem veszít azáltal, hogy az általa vázolt rendszerben számtalan részprobléma még csak a felderengés állapotában van; ez a legátfogóbbnak mondható kísérlet a beszédaktus-kutatás szerteágazó irányainak szintetizálására. A beszédaktus-elmélet problémáinak felvázolása után jogosan merül fel bennünk az igény arra vonatkozóan, hogy az adott

irodalmi elemzéseinkhez használható munkamódszert alakítsunk ki elméleti alapról kiindulva. Ha alkalmazható módszernek találjuk, meg kell kérdeznünk, mi újat hozhat az irodalmi elemzés számára, milven releváns igényekkel léphet föl az irodalmi elemzéseknél. Legelőször is meg kell állapítanunk, hogy a vizsgált jelenségeket, például a nyelvi interakciókat, beszédhelyzeteket, intuitive képesek vagyunk mindannyian megérteni és értékelni. /Gondoljunk a mindennapi nyelvi játékokra, viccekre, csattanókra, aforisztikus poémekre. /Az ajánlott módszer a bennünk mélyen gyökerező, megtanult képességeken alapuló és ezért számunkra természetes mechanizmusok működéseinek logikai feltételeit igyekszik tudatosítani, explicálni. Ez a megközelítés nem arra törekszik /hiszen érvényességi körét viszonylag pontosan fel tudja mérni/, hogy teljesen új, sohasem hallott jelenségeket mutasson ki, hanem arra, hogy számunkra ismert, elfogadottan alkalmazott jelenségeket pontosabban írjon le.

Két példa segítségével szeretném megmutatni, hogy a megközelítés irodalmi anyagok elemzéséhez is jelentősen hozzájárulhat.

Az általános beszédfolyamat-jegyek hiányából következő implikálások gondolati feldolgozása alkothatja alapját F. Kafka "Add föl!" című novellája elemzésének. A novella Tandori Dezső fordításában:

"Kora reggel volt, az utcák tiszták, üresek, a pályaudvarra mentem. Ahogy a toronyórát órámmal összehasonlítottam, láttam, hogy sokkal később van már, mint hittem, sietnem kell, e felfedezésemtől megrémültem, elbizonytalanodtam utamban, nem ismertem még jól a várost, szerencsére akadt a közelben egy rendőr, odasiettem hozzá, és lélekszakadva kérdeztem tőle az utat. Mosolygott s azt kérdezte:

- Tőlem akarod megtudni az utat ?

- Igen - mondtam -, mert magam nem találom.

- Add föl, add föl! - mondta, és nagy lendülettel elfordult, mint aki nem akarja, hogy nevetni lássák."

Feltételezzük, hogy a szöveg irodalmi szöveg /meghatározásának vannak ismert kritériumai, most nem térünk ki rá,/ koherens

és megértéséhez minden tényező biztosított, azaz a szövegből, a szövegkörnyezetből kivehető. Ezek után figyelmünket a lefolytatott párbeszédre fordítjuk. Az elbeszélő egy iniciatív beszédaktussal /egy kérdéssel/ nyitja meg a beszédhelyzetet. A konvencionálitáson alapuló elvárás szerint egy információt tartalmazó felvilágosításnak kellene következni, a Kooperációs-elv érvénye alapján. A rendőr viszont megszegi ezt az elvet, megtagadja a választ legalább is a várt információt. Ha azt mondta volna "Nem tudom" vagy "Nem mondom meg", a konverzációt eleve elvágta volna. De amit ténylegesen mondott "Tőlem akarod megtudni az utat? Add föl, add föl!", a dialógusnak nem olyan értelmű elvágása, mint az előző lett volna. Valamiféle implikációt hordoz a rendőr megnyilvánulása, minden kétséget kizáróan. Mind az elbeszélő, mind az olvasó olyan helyzetbe került, hogy meg kell fejtenie az implikálást. A rendőrnek valami mélyebb következtetést hordozó a válasza. Szó van itt egy nyelvi csattanóról is, de az értelmezésnél kénytelenek vagyunk pragmatikai jellegű magyarázatok után is nézni. Ekkor már a konkrét, a szövegből következő nyelvi jelentésekre kell támaszkodnunk. A beszélő elbizonytalanodva, rémülten kényszerült a hatalom megtestesítőjétől utmutatást kérni, attól, aki ugyanakkor, elvileg, szolgál is, tehát az embereket hivatott szolgálni, ezért lehetséges tőle várni megfelelő információt. Feltételezhetjük, hogy a rendőr nevetni akart a kérdező naivitásán. Arra következtethetünk így, hogy a rendőr tudja, hogy ő nem az, aki az utmutatásra vonatkozó elvárásnak megfelelő ember lenne, mégpedig nem a tényleges információközlés-segítés szintjén, hanem az általános értelmű, társadalmi utmutatás-segítés értelmében. Így tehát a rendőr inadekvát nyelvi megnyilvánulása rádöbbeníti az olvasót arra, hogy a rendőr nem tesz eleget általános társadalmi elvárásoknak és ez alapot ad egy olyan következtetéshez, hogy az elbeszélés egy olyan világban játszódik, ahol segítséget a formálisan létező, funkcióját elveszített instituciótól nem remélhetünk. Ez a következtetés nyilvánvalóan más Kafka művek értelmezésével is találkozik.

A másik történet egy, talán sokkal tudatosabb és összetettebb irodalmi szerkesztésre lehet példa. Bertold Brecht "Keuner Ur" történeteinek "A viszontlátás" című darabja Fónagy Iván fordításában a következőképpen olvasható:

"Egy férfi, aki régóta nem látta K. urat, így üdvözölte:

- Semmit sem változott !

- Ó! - mondta K. ur és elsápadt."

A "Semmit sem változott" nyelvi megnyilvánulás szokványos perlokuciója az, hogy valakinek kedveset mondunk, az illetőben jóérzést akarunk kiváltani azáltal, hogy a küllemet érintő, az öregedés miatt elkerülhetetlen változások ellenére is biztosítjuk őt afelől, hogy jól néz ki. Nyilvánvaló, miután feltételezzük, hogy koherens, irodalmi szöveggel van dolgunk, az adott szövegkörnyezetben a szokásostól eltérő, váratlan értelmezés lesz az érvényes. K. ur elsápadt, tehát valami rossz, negatív tartalma lett a perlokuciónak. "Semmit sem változott." A változásnak itt egy másfajta jelentésével kell számolnunk. K. ur talán személyiségjegyeiben, világnézeti vonásaiban, felfogásában változatlan, egy helyben topog: ez viszont az általános dialektikus követelmények értelmében elítélendő. Tehát az utalásnak komoly személyiséget érintő implikációi vannak. És ez még, úgy érzem, nem a teljes értelmezés. Nem egy kis poénról, esetleg egy szellemes poénról van itt szó, Az irodalmi alkotás szempontjából Brecht tudatos alkotását feltételezzük: a szokványostól eltérő nyelvi használatra épít, a szokatlan nyelvhasználattal a művészi elidegenítésre törekszik. Ugy értelmezhetjük tehát, a jelen irodalmi alkotást, amelyben az elidegenítés poétikai eljárás módja magára a beszédaktus vonatkozására épül. A szöveg megsemmisíti a szokványos perlokuciót és implikálja a dialektikus gondolkodásmódot, a dialektikus változás-értelmezést.

A bemutatott példáknek közös jellemzője, hogy a művészi tartalom valamiféle beszédhelyzet meglétekor válik megfoghatóvá, konverzáció hordozza a tartalom kibontásának lehetőségét. A módszer alkalmazhatóságának konkrét korlátja ez a megkötés. Remélhetően a módszer alkalmazási köre bővül a jövőben és talán hozzásegít ahhoz, hogy pontosabb és többszintű elemzéseket végezhesünk irodalmi művek vonatkozásában is.

Felhasznált irodalom

- Austin, J.L.
1962. How to Do Things with Words, Oxford
- Brecht, B.
1958. Keuner ur, in: Kalendárium, Budapest
- Fraser, B.
1975. Hedged Performatives, in: P.Cole and J.Morgan /eds./; Syntax and Semantics, Vol. 3., New York
- Grice, P.
1957. Meaning, Phil.Review, Vol.66.,pp.377-388
- Grice, P.
1975. Logic and Conversaton, in: P.Cole and J.Morgan /eds./:Syntax and Semantics, Vol. 3., New York
- Kafka, F.
1973. Add föl !, in: Elbeszélések, Budapest
- Searle, J.R.
1969. Speech Acts, Cambridge
- Searle, J.R.
1976 A Taxonomy of Illocutionary Acts, in: K.Gunderson /ed./: Minnesota Studies in the Philosophy of Language, Minnesota
- Stegmüller, W.
1975. Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie, Band II., Stuttgart
- Strawson, P.F.
1964. Intention and Convention in Speech Acts, Phil.Review, Vol.73.
- Wittgenstein, L.
1967 Philosophical Investigations, Oxford
- Wunderlich, D.
1976. Studien zur Sprachakttheorie, Frankfurt/Main

Summary

Speech Act Theory and Its Applicability
in the Theory of Literature
László Komlósi

A method of analysis and interpretation for a special subclass of literary works is presented in the paper. Since the given approach is greatly concerned with speech act theory the author gives a review of some of the problems in this field, including the analysis of the logical structure of intentions in speech situations, the understanding of conversational implicatures in face-to-face conversations, the description of the logical conditions of specific types of speech acts, etc. The method given here is, to a great extent, built on the Gricean theory of conversation and the theory of speech-act-types introduced by J.R.Searle.

The analysis is carried out on two short stories written by F.Kafka and B.Brecht. The applicability of the method is limited as to the types or genres of literary works since the method makes things explicit only where the main point of the work is carried by conversation.

